

lényegében a művészet és ezen belül az irodalom társadalmi szerepével foglalkozik, konkrét tárgyuk részaspektusaikban annyira különbözőek, hogy elemző ismertetésük nagy teret kívánna. E részben tehát tanulmányokat olvashatunk Jászi Oszkárnak a művészet társadalmi szerepére vonatkozó nézeteiről, Vigotszkij művészetpszichológiájáról, Zoltai Dénes esztétikatörténeti áttekintéséről, Németh G. Béla 70-es évek elején megjelent tanulmányköteteiről és az iskolai irodalomoktatás feladatairól és nehézségeiről. Ez utolsó írás, de az egész kötet is, sajátos jelentőséggel bír az irodalmat bármely fokon oktatók számára, mivel Veres András egyik szerzője az 1979 óta folyamatosan bevezetésre kerülő új gimnáziumi irodalom tankönyveknek. Ebből a részből mégis *A műelemzés új útjai*

című, Németh G. Béla tanulmányairól szóló írást szeretnénk kiemelni, amely Németh munkásságának elméleti vonatkozású jelentőségét megvilágítva egyúttal azt az irányzatot is bemutatja, amelybe – legalábbis a kötet lezárásáig – a szerző maga is tartozik, háttérben az ELTE-vel, amely Lukács György eszmerendszerének közvetítésével alapozta meg Veres irodalomszemléletét, előtérben az Irodalomtudományi Intézet nyílt, alkotó, kísérletező kedvű műhelyével, amelynek vitái, tájékozódásának irányai jól tükröződnek e kötet lapjain.

Veres András munkája értékes könyv az irodalom értékéről – s elsősorban az érték-szerkezetek megismerhetősége szempontjából.

Bernáth Árpád

SEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: VILÁGKÉP ÉS STÍLUS

Történeti-poétikai tanulmányok. Bp. 1980. Magvető K. 585 l.

Gazdag könyv és főképpen sokrétű. Tematikában is, műfajban is. Pontosabban szólva: gazdag és sokrétű könyvek. Mert Szegedy-Maszák Mihály 1980-ban két könyvet is publikált. A Magvetőnél a *Világkép és stílus* című történeti-poétikai tanulmánykötet, a Tankönyvkiadónál *A regény amint írja önmagát* című, elbeszélő művek elemzését tartalmazó kötetet. A tematika és a műfaj tényleg gazdag és sokrétű. A szemlélet és a módszertan egységes. Együtt érdemes beszélni róluk.

A tematikai gazdagságnak sok vetülete van. Jelent magyar literatúrát és világirodalmat. Például Petőfit, Vörösmartyt és Alain Robbe-Grillet-t. Régebbi korokat, közelmúltat és má. Például Csokonait és Berzsenyit, Krúdyt és Kosztolányit vagy Esterházy Pétert. Főleg irodalomelméletet (Móricz: *Tündérkert*), de olykor irodalomból készült filmet is (Wajda: *Árnyékvonalt*). Meg vers- és prózaanalízist is. Példákat még bőven sorolhatnánk.

A műfaji gazdagságnak is sok vetülete van. Jelent elemzésmódszertani elméleti összegzést és egy mű konkrét értelmezését. Például az elbeszélő szövegek rétegeiről vagy a világkép interpretációjáról és a Vörösmarty Késő vágyáról vagy a Petőfi Kis-Kunságáról szólót. Egész életművet átfogó pályaképet vagy műfaji-szerkezeti tipológiát. Például a Kemény Zsigmond oeuvre-jét áttekintőt és a kései XVIII. és a korai XIX. század magyar verstípusait tárgyalót. Átfogó

motivumértelmezést és ugyancsak átfogó költészet-tani tanulmányt. Például a mítosz és a történetmondás összefüggéséről és az ismétlődésről írottat. És a példák felsorolását itt is folytat-hatnánk.

Műfajról azonban többféle értelemben, sőt, többféle koordináta-rendszerben lehet beszélni. Az elemzésmódszertani összegzés és a konkrét műelemzés, a pályakép és a műfaji-szerkezeti tipológia, a motivumértelmezés és a költészet-tani tanulmány megjelölése csak az egyik lehetőség a műfaji felosztásra. Az, amelyik a vizsgált anyag természete és az abból fakadó tudományos igény minősége szerint differenciál. Az egyértelmű irodalomtörténeti aspektust, a szélesebb teoretikus szándékot, az interpretátori-kritikusi olvasatot különbözteti meg. Van természetesen másik is. Az, amelyik a vizsgált anyaghoz való szerzői viszony és az abból fakadó feldolgozási és megformálási mód szerint differenciál. A szubjektívítást-líraiságot nem nélkülöző esszéista igényt és az objektivitást-tárgyiasságot célzó szak-tudományos szándékot különbözteti meg. Nos, a probléma ebben a tekintetben egyértelmű. Szegedy-Maszák nem esszéista literátor, hanem irodalomkutató szaktudós. Műfaja nem az ötleteket forgató, könnyű kísérlet, hanem a tényeket analizáló súlyos értekezés. Sőt, nem is csak róla van szó. Szinte egy nemzedék áll mögötte: a magyar irodalomtudomány új nemzedéke;

szerényebben fogalmazva: a hazai irodalomvizsgálat új csoportosulása.

Persze, nemcsak hazai jelenségről van szó. Sem a szándékban, sem a szemléletben, sem a műfajban. Megvannak a világ tudományosságában a párhuzamok. Gondolati háttérben is, szaktudományi megvalósulásban is. Pontosabban szólva: nem is párhuzamok, csak vonatkozási pontok, amelyekhez viszonyítani lehet, de amelyekből levezetni nem lehet. A viszonyítást – röviden – meg lehet kísérelni. A levezetést nem. De ehhez is – mármint a viszonyításhoz – kívántatik egy előzetes megjegyzés. Az, hogy a jelenség hazai. Hazai tendenciákat folytat, vagy hazai tendenciákat is folytat; hazai jelenségeket vizsgál, vagy főképpen hazai jelenségeket vizsgál és hazai törekvésekre válaszol. És nem utolsósorban itthoni az akusztikája. A jó is, a kevésbé jó is.

A vonatkozási pontok sem egyértelműek. Csak néhány példát említek. A műre koncentrált gondolatmenetek ezek. Ezért érintkeznek minden műközpontú irányzattal. De egyikkel sem azonosak. Persze, hogy struktúraelemzések, de nem strukturalista struktúraelemzések. A részekben élő és a részekből felépülő dinamikus-szerves egésze, az irodalmi műre figyelnek. De a strukturalizmus immanenciáját „transzcendenciával” oldják. Nem a zártságot vonják kétségbe, hanem a zártság nyitottságát, a zárt műnek a külvilágból való építkezését és a külvilágra való vonatkozását állítják. Persze, hogy hermeneutikáról van szó, de nem hermetikus hermeneutikáról. A megszerzés formáiban élő és a szervezett formákból felépülő, megszerzett organikus egésze, az irodalmi szövegre figyelnek. De a hermeneutika önmagára vonatkoztatottságát a történelemre vonatkoztatottsággal oldják. Nem a szövegértelmezést mint kiindulópontot vonják kétségbe, hanem a szövegnek a történetfilozófiai meghatározottságát, a világképet hordozó és megfogalmazó jellegét állítják. Persze, hogy retorikai szempontú is a vizsgálódás, de a retorikai alakzat itt világertelmezést hordozó forma. Persze, hogy poétikai szempontú is a vizsgálódás, de a poétikai megvalósulás itt világszemléletből fakadó forma. Tehát poétikai funkció van, de nincs olyan önmagából fakadó önelve, mint, mondjuk, Jakobsonnál. Szövegértelmezés van, de nincs olyan vonzata a kultúra modellálásához, mint, mondjuk, Lotmannál. Műközpontúság van, de nincs olyan abszolút autonómiája, mint, mondjuk, az újkriticizmusban. Zárt nyelvi szerkezet van, de nincs olyan idegensége a törté-

nelemtől, mint, mondjuk, Welleknél. És a példák felsorolását ugyancsak még nyugodtan lehetne folytatni. Az első konzekvencia így is világos. Minden módszernek van világnézeti–világszemléleti háttere vagy inkább vonzata. De a megfogalmazásban (háttér, vonzat) is benne rejlik: ez nem szükségszerű-szoros, hanem megkerülhető-laza kapcsolat. Éppen ezért módszer és világnézeti háttér, elemzéstechnika és világnézeti vonzat el is szakadhat egymástól. Itt éppen ez történik. Recepcióról van szó, de metodikai és nem világnézeti recepcióról. Ahol a módszer vagy inkább csak a technika adaptálódik. Más összefüggésbe kerül, és ezért más értelmet kap. Más irodalomszemléletet, egy alapvetően a történetiség talaján álló irodalomszemléletet szolgál. Ebből, az első konzekvenciából következik egy másik. Az, hogy a tanulmányok bírálata nem világnézeti–ideológiai, hanem szaktudományi kérdés. Vagy ha világnézeti–ideológiai is, nem arra a világnézeti–ideológiai összefüggérendszerre vonatkozik, amelyből az alkalmazott – heterogén – metodika–technika kikerül, amiből származik, hanem arra a világnézeti–ideológiai összefüggérendszerre, amibe az alkalmazott – heterogén – metodika–technika bekerül, ahova alkalmaztatik. Ez pedig egy történeti–poétikai, historiko–retorikai összefüggérendszer, hol a történeti jelleg, a historikum nem a vizsgált anyag történeti voltát, hanem az anyagvizsgálat történeti voltát jelenti. A vizsgálatot – úgy vélem – nem a módszerek kiindulópontja és ottani értelme, hanem megkerkezési pontja és itteni értelme szerint kell elvégezni. Ez sok szempontú és részletes vizsgálat lenne. Itt és most csak egy-egy részlete vethető fel.

A tanulmányok fontosságát vizsgálódási területük adja. Annak is nem az első-felső, evidens, hanem a második-alsó, kevésbé evidens rétege. Az első-felső, evidens réteg ugyanis a deklarált történeti-poétikai jelleg, az, hogy miben áll, hogyan realizálódik és funkcionál az elemzett művek (szövegek?) költői megszerzése, és miként vonatkoztatható ez a mögöttük levő, a világképben tetten érhető történeti összefüggérendszerre. A második-alsó, kevésbé evidens réteg ugyanis az irodalomelméleti vagy inkább ágazati esztétikai vagy egyszerűen általános esztétikai–művészetfilozófiai jelleg. Az, hogy a mű mögött levő, a világképben tetten érhető történeti összefüggérendszer hogyan alakul át, hogyan realizálódik és funkcionál mint az elemzett művek (szövegek?) költői megszerzése. Vagyis az, hogy abból, ami a

művön kívül történeti, de nem esztétikai, hogyan lesz a művön belül esztétikai, de történeti. Ez pedig a mai esztétikai gondolkodás egyik leglényegesebb dilemmája. Két okból is. Először azért, mert a tartalom–forma-, jelentős–jelentő-, kifejezett–kifejező-viszony (a szinonimák még tetszés szerint szaporíthatóak) titka rejlik benne. A titok, amelyhez különböző irányokból közelítenek az esztétikák, de különböző irányokban fenn is akadnak rajta. Másodszer azért, mert az általános esztétikai-művészet-filozófia – ha konkretizálható – csak ágazatonként konkretizálható. Ez pedig éppen az ágazati konkretizálás fontos kísérlete.

Ebben persze nem az eredmény az izgalmas. Mármint az, hogy a nem esztétikaiból esztétikai lesz. Mert ez evidencia. Hanem a folyamat, ahogy ez végbemegy. A transzformáció rejtélye. Ez általánosságban – mindenfajta műalkotásra nézve – az általános esztétika sarkalatos kérdése. De különlegesen – a nyelvi műalkotásra nézve – az irodalomesztétika sarkalatos kérdése. És ezekben a dolgozatokban mindig erről van szó. A teljes kötetekben is, az egyes tanulmányokban is. Például arról, hogy az Esti Kornél világgképéből hogyan lesz epikus szerkezet. Vagy arról, hogy Berzsenyi lírai verstípusaiból hogyan lesz költői életérzés. Meg arról is, hogy a Késő vágy nyelvi egységeinek jelentése miért művészi világgfelfedezés. És miként lesz műfajja és kompozícióvá *Az ember tragédiája* történet-filozófiája. Vagyis mindig az esztétikum oda- és visszaújáról esik szó. Az odaútról, amely a művészi jelentésből létrehozza a mű művészi megszervezését. És a visszaútról, amely a mű művészi megszervezéséből létrehozza a művészi jelentést. Persze ez az oda- és visszaút csak a másodlagos reflexióban, a teóriáról írott teóriában van külön. Már az elsődleges reflexióban, a műről írott tanulmányban – a szóban forgókban is – és főképpen magában a műben, együtt van. Azaz a művészi jelentés csak a művészi megszervezésben és a művészi megszervezés által létezik. És a művészi megszervezés csak a művészi jelentésben és a művészi jelentés által kap értelmet.

Némi leegyszerűsítéssel szólva: ennek az oda-visszaútnak, az esztétikai, ez esetben konkrétan irodalomesztétikai transzformációnak itt négy fontos irány- és állomásjelző kategóriája van. A világgkép, a műfaj, a szerkezet, a nyelvi-, retorikai–stilisztikai megformálás. Az első, a világgkép az egyik pólus, a művön kívüli, a nem esztétikai. A második három, a műfaj, a szerkezet, a nyelvi-, retorikai–stilisztikai

megformálás a második pólus, a művön belüli, az esztétikai. (Persze úgy, hogy a művön kívüli, a világgkép előzetes és utólagos is. Amikor előzetes, még a szerzőé, még nem esztétikai, még csak elindítja a művet. Amikor utólagos, már a műé, már esztétikai, már létrejött a műből.) Ezekről szól egy-egy elméleti igényű, nem konkrétan műelemző dolgozat is. A költőileg megformált világgkép elemzéséről, az elbeszélő művek szerkezeti és műfaji dilemmáiról és a formává szervezés egyik átfogó lehetőségéről, az ismétlődésről. Ehhez már csak két megjegyzés kívántatik. Először az, hogy ezek a műrétegeket, transzformációs etapokat jelölő kategóriák tovább bonthatók. Például a világgkép érték-szerkezetekre, a műfaj variánsokra, a szerkezet tér–idő viszonylatokra, a nyelvi formálás metaforikus, szinekdochikus, metonimikus képletekre – és így tovább. Még akkor is, ha ezek olykor más aspektusokat jelentenek, és másfajta rétegzettséget, vizsgálati pozíciót vezetnek be. Másodszer pedig az, hogy a kategóriák egymásutánja didaktikai, tehát elemző és nem esztétikai, tehát a műben tényleg létező egymásután. A nyelvi megformálás nem a világgkép, a műfaj, a szerkezet után, azok függvényeként következik, hanem benne él, valósul meg a szerkezet, a műfaj, a világgkép, tehát az egész építmény. És ugyanígy van ez a konstrukció mindegyik eleme esetében. Nem valószínű, hogy ezt részletesen kellene tovább elemezni.

Korrekt fogalmi háló ez és szorosra szőtt. Szűkek rajta a rések és a szemek feszesen-logikusan kapcsolódnak. Mégis elillan közöttük valami. Nehéz megfogalmazni, micsoda. Mert nem a mű jelentése, üzenete, struktúrája. Hanem valami, ami ezeknél finomabb. Nincsenek rá kategóriák. Talán az illata, sugallata, egyszerűsége, ismétелhetetlensége, változékonysága – egyezőval ezer alakot öltő titka. A maradék, ami minden fogalmi hálón átbújik. A megoldatlanság, ami minden elemzés után visszamarad. Valami, ami ha talán nem is irracionális, de nehezen racionalizálható, fogalmilag alig konkretizálható. Mert más a természete. Fontos esztétikai probléma ez. A mű gondja is, a műre vonatkozó teória gondja is. A műé, amelynek lehet ugyan ideális olvasata, mégis marad benne valami megfeyjthetetlen. És a műre vonatkozó teóriáé, amely rendelkezik ugyan általánosan értelmező fogalmakkal, mégis feyvertelen a mű egyszeri génusza előtt. Mert kategóriái az egész esztétikai szférát konstituáló minőségekre vonatkozó orientáló kategóriák, az esztétikum konkrét megvalósulása azonban mű-

alkotáségyéniségenként egyszeri. Az általános magyarázat átfogó jellege adja a teória nagyságát; a konkrét magyarázat hiányos jellege kicsiségét. A teória nagyralátó, ha nem számol a maradékkal, kicsinyhittű, ha leteszi a fegyvert. Ezek a tanulmányok nem teszik le a fegyvert, de nem is ostromolnak: mert tudják, hogy a kategóriák érvénye nem terjed ki mindenhova. És addig mennek, amíg kiterjed. Pedig vannak „eszközök” itt is. Az elmélet senkiföldjén, ahol a mű egyszeri üzene lakik. Persze másfajta „eszközök”. Lehet, devalválódtak egy kicsit. Mégis léteznek, és az egyértelműség kedvéért néven nevezem őket. Az élményszerű azonosulás, az érzelmi átélés, a beleérzés (igen, az is!), az intuíció, az empátia – és sok minden ehhez hasonló. Nos, szó sincs róla, hogy a szerző ne ismerné, ne „tudná” ezeket. (Hiszen a dolgozatok nemcsak tudásról, hanem érzékenységről is tanúskodnak.) Csak a szerző nem bízik bennük. Valószínűleg csak a visszajukat látja (van visszajuk!), a színüket nem (pedig színük is van!). Egyébként sem férnek össze a szemléletével és a módszertanával. Mert most az irodalomvizsgálat tudománnyá tétele forog kockán. Ki vitatná ezt. Legyen tudomány! De biztosan külön tudomány, saját módszerekkel és saját lehetőségekkel, a saját módszerek saját lehetőségeivel. Meg a saját módszerek saját lehetetlenségeivel is. A lehetőségeken és az objektív kategóriákon túl, a lehetetlenségeken és a szubjektív borzongásokon innen van a mellőzött aspektusok birodalma. Ott, ahol minden irodalomtudományi szakközlemény kileng-kilenghet az esszé felé. Ha kileng, nagy lehet a hozama, de veszélyes zónába érkezik. Ha nem leng ki, elkerüli a veszélyzónát, de lemond a lehetséges hozamról is. Ezzel lényeges ponthoz érkeztünk. Ahhoz, ami a dolgozatokból hiányzik. Nem fogalomrendszerről vagy tudományos apparátusról van szó. Azt nehéz lenne tovább dúsítani. Hanem – hogy is mondjam? – érzelmi hőfokról. Valami személyes fűtöttségről vagy érdekeltségről. Ha nem is valamiféle vallomáosságról, de arról, hogy Szegedy-Maszák szereti az irodalmat. Vagy az ilyen irodalmat szereti, az olyan irodalmat nem.

KABDEBŐ LÓRÁNT: AZ ÖSSZEGEZÉS IDEJE

Szabó Lőrinc 1945–1957. Szépirodalmi K. Bp. 1980. 577 l.

Másfél évtized lelkiismeretes és ihletett munkájának eredményeként *Az összegzés ideje* című kötetével Kabdebő Lóránt befejezte Szabó Lőrinc monográfiáját. Három kötetben, több

Ha nem is függ az üdvössége tőle, de nagyon fontos neki. Néhány példa talán világosabbá teszi. Jó lenne, ha biztosan tudnám, hogy Keményt tényleg nagyon szereti. Hogy a Tragédiát remekműnek tartja, vagy legalábbis személyesen is érinti a monumentalitása. Hogy Berzsenyi megrázza. Hogy a Késő vágnak, az Előszónak nemcsak az esztétikai kvalitásait ismeri, hanem – netán – meg is rendül tőle. És így tovább.

Az amúgy is pontos ítéletei még pontosabbak lennének. A nagyságrendek, értékviszonyok mérésére lenne egy másfajta mérce is. Még a magyar irodalom világirodalmi rangjának mérésére is. Az egyes metaforikus szerkezetek vagy stiláris-kompozíciós eljárások egyidejű vagy egymáshoz viszonyított megjelenése biztosan pontos mérce, de ez – a másik – valahogy emberileg hitelesített. Meg talán a világgép felvázolásában is – ugyan nem még egy módszer a szakszerűen elemzettekén túl –, de mégis lehetőség. Ez pedig biztosan összefügg a kvalitással és a nagyságrenddel. De nemigen érdemes folytatni.

Befejezésül már csak egy kérdéstről. Arról, hogy ez a módszer és szemlélet – magánhasználatra, persze, pontatlanul, „neue Sachlichkeit”-nak nevezném – átrajzolja vagy átrajzolhatja irodalmunk értéktérképét. Annál inkább – érintettem már –, mert majdnem az új nemzedék jelentkezését is hordozza. És főképpen, mert komoly kvalitásról is szó van. Ez – mármint az időnkénti átrajolás – megkerülhetetlen, meg nem is nagy baj. A különböző tudományos generációk – sőt, az irodalmiak is –, ha igazán akarnak valamit, és ráadásul tehetségesek is, mindig megteszik. Mire mennénk ma Toldy, Gyulai vagy akár Horváth János értékrendjével? Indulatok persze szóba kerülhetnek. Értékek, nagyobbak hitt értékek vagy vélt értékek körül. De fontosabb az érdemi vita. Ez pedig a jelzés vagy a szándék fölött nem folyhat. Csak a megtörtént átrajolás után, a tények és arányok ismeretében.

Poszler György

mint ezerhatszáz oldalon elemzi és méltatja a század egyik legnagyobb magyar költőjének az életét és művét. A szétválasztás különösen fontos, mert Kabdebő valóban Szabó Lőrinc életművét